

Lucian Boia pipája*

(Lucian Boia: *Un joc fără reguli. Despre imprevizibilitatea istoriei*. București, Humanitas, 2016, 107 p.)

Lucian Boia alighanem térségünk egyik legjelentősebb történésze. 1990 előtt olyan volt, mint a többi, meghúzta magát, a 19. századi erdélyi román nemzeti mozgalom egyik jelentős alakjáról írt egy doktori értekezést, amelyet csak saját költségén adhatott ki, aztán historiográfiával és utópiákkal foglalkozott, amikor még utópia volt az, hogy Romániában még historiográfiai fordulat is lehet. És lett. A rendszerváltozás óta ő pedig immár több mint 30 könyvet tett közzé, amelyek közül többet is a nacionalista közvélemény kellő felháborodással fogad, hivatalos történészek meg is bélyegzik, ami persze csak fokozza népszerűségét. Némileg sarkítva a vád: nemzetárulás és olcsó – üzleti hasznot hajtó – publicisztika. Míg hívei éppen azt hangoztatják, hogy Boia népszerűsége éppen a román szellemi élet érettségét példázza. Egyébként mindig is éles volt a román szellemi (és szellemtelen) világban a két pólus: az érettség, a tudomány és a jól kiérlelt éretlenség, az áltudomány közötti ellentét. Persze vannak árnyalatok, és a kép összetett. Példa rá: Nicolae Iorga. Ki tagadná, hogy nem ő a 20. század egyik jelentős történetírója? Mégis A. Philippide óriási tudással megírt „A románok eredete” című munkájában úgy állította be a köztiszteletnek örvendő tudóst, mármint Iorgát, hogy azon három közé tartozik, akik a legzavarosabb képzetet képviselik a román nép keletkezéséről. Az egyik egy ismeretlen osztrák történész, a másik egy átlagos magyar akadémikus-történészféle, aki – Löwy Árpád álnéven – legalább trágár verseivel adta át magát az örökkévalóság-nak. Mert nem örök igazság-e az, hogy mind vitatkozhatunk – de:

Csak egy pont van, hol mindig meg kell állni:
A picsával nem lehet – disputálni.

A pipáról viszont lehet, és pedig arról, amely Boia könyvének borítóján látható. René Magritte szürrealista festő fényképszerű pipa-festménye az aláírással: Ceci n'est pas une pipe = Ez nem pipa. Ilyen a történelemről kialakított kép, illetve képek. Mert ebből sok van, sok a történelem, Történelem viszont csak egy. És a könyv tézise benne foglaltatik a címben: „Játék szabályok nélkül. A történelem előreláthatatlanságáról.” Egyszerű tézis, ha nem olyan ember vetné fel, aki mestere a történetírásnak, legyintenénk. Így viszont disputálunk. Maga Boia is azt teszi, de nem úgy, ahogy a tudálékos történelem(pszeudo) filozófusoktól megszoktuk, akik neveket és téziseket hömpölygetnek a képzavaros – posztmodernnek nevezett – halandzsában. Boia stílusa üdítően egyszerű és világos, műve könnyed olvasmány súlyos mondanivalóval.

Boia műfaja történeti esszé. Az esszé francia szó, kísérletet jelent, valamikor pedig a királyi ebéd azon mozzanatát, amelynek során az étekgógó mester megkóstolta azt, amit felszolgáltak, és vagy túlélte, vagy nem. Mi is így vagyunk a történelemmel – figyelmeztet a szerző, aki olyan történetíró, aki azért a történetírással is úgy számol le, hogy valójában éppen ennek a mesterségnek a komolyságára és felelősségére figyelmeztet. Nem kíméli a klasszikusokat. Ranke célkitűzése megírni azt, ami valójában történt – Boia szerint – megejtő naivitás, amit ment a 19. század határtalan tudományos opti-

mizmusa. Valóban így lehet, de azért a rankei program lényeg: a lényeg megragadása. Boia is ezt teszi a maga módján. A maga módján ő is művész, mint minden jó történész, mondhatnánk festő, a látszatok mögé tekintő. Mondta is Bartók Béla: „Aki azért fest egy tájképet, csakhogy éppen tájképet fessen, aki azért ír egy szimfóniát, csakhogy éppen szimfóniát írjon, az legjobb esetben is nem egyéb jó mesterembernél.” Erre is szükség van, és még mindig hasznosabbak, mint a posztmodern mesterkedők, akik a fantaszták alá adnak lovat, és így, mint Marxnál a burzsoá a proletárban, megteremtik saját sírásóikat, ami nagyobb baj, a kultúráét is. A fantaszták – amíg kellő „orvosi” ellenőrzés alatt állnak – legalább ébren tartanak. Boia is elszórakozik velük, annál is inkább, mert minden nagy történészben ott lapul a fantasztá. Franciákkal és románokkal egyaránt, de azért hozzá téve, a franciák megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy több párhuzamos mitológiát termeljenek ki, míg a románoknak csak egy van. De ez erős. Nem is bocsátják meg Boiának, hogy Mihály Vitéz vajdában nem látja a nemzetegyesítőt, hiszen ilyen „nemzeti projekt” a 16–17. század fordulóján nem létezett. És néhány mondatban elintézi a valóban komoly és elismert régész, Vasile Pârvan Dácia-képzetét, amely múltba vetített Románia. Boia szerint a románok dák-szindrómája gyógyíthatatlannak tűnő betegség. És némileg párhuzamba állítja a franciák gall kultuszával, jelezve, hogy a jakobinusok is gall utódoknak vallva magukat gyilkolták az idegen fajnak, franknak minősített arisztokráciát. De ehhez tegyük hozzá, nincs vége az aktív atavizmusnak: a minap éppen Nicolas Sarkozy is jól megmondta választóinak, hogy „mihelyt önök franciákká válnak, az önök ősei a gallok”. Elképzelhető, hogy a jeles politikus tisztában volt azzal, hogy a gall őseket nem kell szó szerint venni, de a mítosz arról szól, hogy „a mi őseink a gallok”. Ezt énekelgették hajdan a gyarmatosító hatóságok még az algériai kisgyermekekkel is. És miért ne? Végül is a nagy ősök vigasztalnak. Jelzi is Boia: ha Dáciát a világ közepének nyilvánítjuk, Románia is a perifériáról a centrumba kerül, csak ki kell találni egy történetet. A szaktörténészeket pedig „féken tartják” a mesterség szabályai, miközben nincs ideológiailag független történetírás, és azok a legideologizáltabbak, akik magukat függetlennek tartják, mert annyira benne élnek saját ideológiájukban, hogy nem is tartják ideológiáinak, hanem egyszerűen normalitásnak. Persze ott lebeg mindenki feje fölött „a politikai korrektség”. És okkal teszi fel a kérdést Boia, hogy vajon ez „a politikai korrektség” nem sérti-e a historiográfiai korrektséget? A kérdés költői, mert az európai alkotmánytervből kiejtették „a földrészünk civilizációjának keresztény alapjaira vonatkozó utalást”. Az persze politikailag korrekt, ha a mai európai projektet nem minősítjük keresztény jellegűnek. Viszont „az európai civilizáció keresztény alapra épült; és ha különböző politikai megfontolásokból (hogy például ne sértsük meg a »másokat«) mellőzzük ezt az igazságot, az egyszerűen és tisztán hamisítás – elhallgatás által.” De miért csodálkozunk? Hangsúlyozza is Boia, a történelem „az egyetlen »tudomány«, amely mindenkié”. Az más kérdés, hogy nem mindenki egyformán műveli, és a műveltségnek sok arca van.

Minket közelebről éríthet az is, hogy „a francia–német modellhez hasonló román–magyar historiográfiai »megbékélésnek« nincs esélye. Míg a Nyugat lemondott arról, hogy jelen problémáinak megoldása érdekében a történelemre hivatkozzon, Kelet felé még a történelem bizonyos elidegeníthetetlen jogok becses legitimációs eszköze. A románok és a magyarok nagyon ragaszkodnak az Erdélyhez való történelmi jogaikhoz, noha ebben a vitában az egyetlen érvényes érv egyszerűen és tisztán a román népesség túlnyomó többsége.” Ez igaz, de az már nem, hogy az etnikai többség olyan nemzeti hegemoniára jogosít, amelynek jegyében a magyarságot tervszerűen be akarják darálni. Egyébként a román–magyar historiográfiai „megbékélésnek” egyre nagyobb az

esélye, és erre éppen Boia munkássága a példa, és persze az ellenpélda, ha arra gondolunk, hogy milyen heves reakciókat váltott ki az, hogy egyik művében az 1918-as nagy egyesüléssel kapcsolatban jelezte: a magyarokat nem kérdezték meg, az egykori Magyarországhoz tartozó, Romániához kerülő terület román többsége pedig alig haladta meg az 50%-ot; és az sem váltott ki nagy lelkesedést, ahogy külön könyvben leírta Románia romanizálását... Persze, mit mondjunk, ha egy volt államelnök arról beszél, hogy Románia történeti jogai a Tiszáig terjednek. És persze, valahogy feledtetni kell azt, hogy még aktív államelnök korában a nemzeti himnusz szövegét nem egészen pontosan tudta felidézni. (http://webtv.realitatea.net/actual/innul-desteapta-te-romaniei-a-incurcat-si-pe-traian-basescu-si-pe-adrian-mutu_871751.html?p=710) Ilyenkor jól jönnek a magyarok!

Az embert elsősorban a történelem működése érdekli, és a kérdés: miért? „A történelem sok mindent állíthat, de nem bizonyíthat semmit akkor, amikor nem annyira önmagukban a tényekről van szó, hanem inkább összefonódásuk logikájáról és módjáról.” Még a ma evidensnek tűnő magyarázat is, holnap már kétséges lehet. Ebben a perspektívában már az eseménytörténetet relativizáló Annales-iskola és Fernand Braudel szemlélete, amely három szinten helyezi el az emberi történetet: longue durée, társadalmi-gazdasági struktúrák és események, maga is esemény. (Sőt, egy angol történész szerint Braudel háromsága olyan érthetetlen, mint a Szentháromság. Ezt tapintatosan nem említi Boia, de tapintatlanul szóvá tenném, hogy az általa következetesen mellőzött Henri H. Stahl történeti szociológiája is említésre méltó jelentős historiográfiai fejlemény. Magyarázattal szolgál sok olyan kérdésre, amelyeket Boia *Miért más Románia?* című könyvében is felvetett.) Az viszont kétségtelen, hogy a 19–20. századi fejlemények egyre gazdagabb lehetőséget nyújtanak a kontrafaktuális spekulációkra. Ezeket Niall Ferguson tudományunk szintjére emelte. Boia a határon mozog, amikor öt interpretációs gyakorlatra hívja meg olvasóját azt fürkészve, hogy mennyire kifürkészhetetlen a jövő, és előre megjósolhatatlan az, ami bekövetkezett.

Az első gyakorlat a nyugati civilizáció kialakulásáról szól. A miértrre nincs válasz. A vívmányokat viszont számba lehet venni: demokrácia, szabadság és egyenlőség, jogállam. Az érem másik oldala: arrogancia, kolonializmus, rasszizmus. Ma ezért *mea culpázik*, még hozzá mérték fölött, míg mások nem követik. De hát „semmi sem egyszerűbb és észszerűtlenebb, mint a mai értékek alapján a múlt értékeit ostorozni”. Ma is a „Nyugat a hangadó: odajutott, hogy saját érveit fordítják ellene”. Bukott birodalom romjain emelkedett fel, a kereszténységgel pedig kitalálta a jövőt, mert a történelem a Teremtéstől indul az Utolsó Ítélet felé. A feudalizmus az emberi viszonyokat a jogok és kötelességek kölcsönösségében határozta meg, és mindennek alapja az emberek Isten előtti egyenlősége. Kérdés, hol tartanánk ma, ha a Nyugat is olyan maradt volna, mint környezete. És ez a kérdés annak találgatása miatt érdekes, hogy mi lehet a jövőben. Egyre feljebb jutunk, ahogy eddig történt, vagy semmi sem biztosítja a haladást, a fejlődés visszafordul? „Remélem – zárja Boia ezt a gyakorlatot – nem várja el senki tőlem, hogy erre a kérdésre válaszoljak.” Én sem, de látom, vannak, akik gondoskodnak arról, hogy jelenünk a múlt jövőideje legyen.

A második gyakorlat – a nagy francia forradalomról – sem szívderítő. Szédítő az előre láthatatlan és a valós Történelem fantázia szüleményeinek historiográfiai magyarázata, de az események logikája megfejthetetlen. A forradalom visszafogta a fejlődést, a parasztság földhöz juttatása pedig a népességnövekedést, és elindultak az egymást váltó politikai válságok. A történészek természetesen rendet akarnak csinálni a rendetlenségben, abban is „ami maga volt a Francia Forradalom”. Különösen a marxisták jelesked-

tek, hogy elképzeléseiknek megfelelő, logikailag koherens történetet állítsanak össze. De hiába. Aztán jött François Furet, aki kettévágta a gordiuszi csomót, amikor hajtőerőként a hatalmi úr betöltését célzó igyekezetet jelölte meg, és így a forradalom története a rálicítálások története lett. Tegyük hozzá, Furet-re is rálicítáltak, és trónfosztották a francia forradalom koronázatlan királyát. Az viszont mélyen igaz – fejtegeti Boia –, senki sem gondolhatta 1789 elején, hogy mi lesz a folyamat vége. „A Történelmet mindig »utána« magyarázzuk, de ez az »utána« mindig komolyan megkérdőjelezi az értelmezések érvényességét.” Rousseau viszont már a század derekán forradalmat jósolt, és lehet, a megtörténnél is rosszabbat.

A harmadik gyakorlat: az első világháború. A hagyományos magyarázat szerint sürgősszerűen kellett megtörténnie, ami megtörtént. A válságok ezt jelezték előre, de – jelzi az ellenvetést Boia – ezeket a válságokat megoldották, miért ne oldották volna meg a szarajevói merényletet követő válságot is, tehát az eddigi válságok a háború elkerülhetlenségét bizonyítják. Mindig kell egy szikra, ami lángra lobbantja a tüzet. Minden bombának van detonátora, e nélkül nem robban. Szarajevó lett a detonátor. Nélküle – fűzi tovább a gondolatot Boia – lehet, elmaradt volna akkor a háború, lehet később robbant volna ki, lehet, soha.

A negyedik gyakorlat: a második világháború. Ez Hitler háborúja, Sztálin csak kihasználta az alkalmat, amelyet Hitler teremtett számára. És mindez azon múlt, hogy 1944. július 20-án azt a bizonyos táskát a pokolgéppel, eltették mellőle. Íme, néhány centiméternyi távolság „drámaian képes befolyásolni az események menetét”.

Az ötödik gyakorlat: Románia megteremtése, ilyen nackos/nacionalistapukkasztó fejtegetéssel indul: „Történelem lehetséges volt Románia nélkül is. Az országok és a nemzetek maguk is a történelem teremtményei. Bármelyikük nélkül is lehetett volna történelem. Nincs román eleve elrendeltség, annak ellenére, hogy egyes naiv nacionalisták az antik Dáciában a modern Románia előképét látják.” Már az is csoda, hogy romanizált népesség fennmaradhatott ilyen szláv környezetben. És a nyelv még nem nemzet, bár elengedhetetlen velejárója. Moldvának saját identitása volt, és bár románul beszéltek, úgy mondták, moldvai nyelven szólnak. Az erdélyi románok „külön történeti pályát futottak be a közép-európai térségben a magyar királyság, majd a Habsburg-birodalom határai között”. A különböző területeken élő románok fokozatosan közeledtek egymáshoz. És hála az Oszmán Birodalomnak, az orosz és az osztrák nem tudta bekebelezni a két román fejedelemséget. Sőt, az 1830-as években a két fejedelemség az oroszoktól egy-egy majdnem azonos alkotmányt kapott, amivel a cári hatalom kiterjesztését akarták előkészíteni, de valójában az Oroszországtól teljesen leszakadó modern Románia megvalósításának útját egyengették. És ehhez aztán kellett még III. Napóleon támogatása, mert e nélkül 1859-ben nem választhatták volna meg ugyanazt a fejedelmet és ez nem vitezhetette volna ki a két fejedelemség egyesítését, és miután elkergették, nem ültethettek volna a trónra olyan Hohenzollern uralkodót, akinek az uralma alatt oly békés évtizedek következtek. Ez volt Románia első nagy szerencséje, „a Történelem Románia javára játszott”. A második szerencse: az első világháború. Látszólag két lehetőség kínálkozott a gyarapodásra: a központi hatalmakkal tartva megszerezni Besszarábiát, vagy az antant szövetségében elfoglalni Erdélyt. Végül mindkettő az ölébe hullott. Románia jobban jött ki, mint bárki is gondolhatta volna. A két szerencse nélkül még más forgatókönyvek is elképzelhetők. Például az oroszok egyesítik Moldvát Besszarábiával saját hatalmuk alatt. Az erdélyi románok elfogadhattak volna valami nemzetileg méltányos megoldást a Habsburg birodalom föderalizálása révén. De nehéz elképzelni kedvezőbb körülményeket azoknál, amelyeket a valóságos történelem 1918 végén felkinált.

Ezzel vége a múltnak, és kezdődik a jövő, a múlt pedig arra tanít, hogy a jövő bizonytalan, mert a történelem nem szükségszerűségek, hanem lehetőségek terepe. A megvalósult történelem a lehetséges történelmek egyike. És mindig másképpen alakul, mint ahogy elképzeljük – hangsúlyozza Boia, hozzátéve, hogy a történelem nemcsak szellemi játékokra ösztönöz, hanem szerencsejátékokra is. Mélyen igaznak tartja, Petre Carp (1837–1919) németbarát politikus mondását, mely szerint Romániának olyan szerencséje volt, hogy nem is volt szüksége politikusokra. Emellett Boia mulatságosnak találja az 1900-as évek jóslatait a 2000 körüli világról: „Hipertechnologizált emberiség, de másképpen, mint ma. És furcsa magatartásformák. Inkább a bolondok házához hasonlítanak. Nem a mi világunk! Legalábbis egyelőre...” De Fukuyama vízióját a történelem végéről és az általános harmóniáról is viccesnek tartja Boia. Az optimista forgatókönyvek a civilizációk új szintéziséről szólnak, a pesszimisták, vagy inkább „a realisták” a civilizációk vég nélküli összezsugorításáról. Mi lett az arab tavaszról? És ki látta előre a brexitet? És még sorol néhány válságjelenséget Boia, majd Románia szerencséje kapcsán jelzi, hogy ez a szerencse sem érte volna az országot, ha nincs nemzeti projekt. „Így állnak a dolgok: bármennyire is bizonytalan a végkifejlet, hasznosabb, ha a játék részesei vagyunk, mint-ha kívül maradunk.” Lehet, ennek a játéknak nincs értelme, vagy ha van, nem értjük, és „a Nagy Titokhoz nem jutunk el” – fejtegeti Boia. És – folytatja – nem tudni, beteljesedések vagy katasztrófák várnak ránk. Nem most dől el, majd „a Történelem dönti el, mint mindig, a megfelelő időben”. Ezzel vége a könyvnek, és az olvasó magára marad a műből is leszűrt, de immár a maga keserű bölcsességeivel. De azért már olvasás közben óhatatlanul felötlik Pascal mondása: „Ha Kleopátra orra kisebb lett volna, a világtörténelem másként alakul.” Mondhatnánk, Boia rehabilitálja Pascalt, amikor a lehetőségek végtelenjére utal, és aztán leszögezi: „Az emberek csinálják a Történelmet, de ezt már nem képesek uralni. Művük, a Történelem uralkodik rajtuk.” Nem véletlen, hogy Pascal hitt az isteni kegyelemben, hiszen mi más segíthetne?

Talán nincs is ma aktuálisabb könyv, mint a *Háború és béke*. Ha Boia és a Történelem játékaire tekintünk, egyre inkább átérezzük Tolsztoj ítéletének igazságát: az emberek „mindig azt hitték, hogy tudják, mit csinálnak, és hogy a maguk érdekében csinálják, pedig mind csupán a történelem vak eszközei voltak, és olyan feladatot teljesítettek, amelyről sejtelmük sem volt, amely csak minenkünk érthető.” De inkább csak azt hisszük. Tolsztoj viszont tudott olyan világot teremteni, hogy neki higgyünk, és ne Boiának. Viszont ez utóbbinak talán a szemére lehetne vetni, hogy nem idézi meg a szépirodalmat, márpedig ez is a megismerés terepe és eszköze. Korunk legnagyobb katolikus teológusa, René Girard a nagy regények szerelmi háromszögeit tanulmányozva fedezte fel a mimetikus vágyat, mint az emberi magatartás alapját. A szerelmi háromszög – hogy egyik könyvének címével éljünk – romantikus hazugság és regényes igazság. A háromszög alapja a mimézis. Számos egyéni változata lehet, mert például a férj is kívánhatja, hogy birtokát: a feleségét kívánják. A mimetikus vágyakból fakadnak a konfliktusok, az erőszak. A mimetikus vágy teszi az embert emberré. Kérdés: milyenné? Mimetikus emberré. Ez a vágy nem azonos Freud libidójával, a nemi ösztönnel, vagy az életösztönnel. De nem is egyszerűen bírvágy, az a vágy, amely Rousseau képzeletében a magántulajdon születéséhez vezetett. René Girard szerint is az ember *homo religiosus*, a vallással válik emberré – és gyilkolással. A mimetikus vágyak ugyanis kollektív neurózist szülnek, és ennek folyamánaképpen ölnek, társadalomkivüli elemeket, bűnözőket, védteleneket, egy szóval: bűnbakot hoznak létre, bár nem így nevezik és nem is tekintik bűnbaknak, hanem jogosan elítélt személynek. És miután a gyilkosság levezette a szenvedélyeket, és beköszöntött a jótékony béke, az áldozatot istennek vélik és tisztelik. A

görög és római istenek ezért is hétpróbás gazemberek. A judaizmus, majd még radikálisabban a kereszténység az, amelyik felfedi a bűnbak-ölés és ezzel a mitológiák abszurditását. Csakhogy közbe jön a technikai fejlődés. Girard a hadtudomány klasszikusának, Clauswitznek a művéből azt szűrte le, hogy a háborút a hadakozó felek a végkimerülésig folytatják, mert a mimetikus vágyak vezetik őket. Kérdés: meddig? Noam Chomsky szerint csoda, hogy nem tört még ki harmadik világháború. Vagy talán már ki is tört?

Boia ennél optimistább, és mi is, mert átértük a kommunizmus kimúlását, és ez itt a periférián az írástudó embernek felszabadulást hozott. Hiszünk a kedvező fordulatok lehetőségében és talán abban a bizonyos kegyelemben. Cioran, a fasiszta forradalom teoretikusa, aki a maga módján még vezekelt is, és a többi bűnöstől – mint Heidegger, Jünger, Eliade, Céline – eltérően még meg is tagadta múltját. És a maga módján gyónt: „Eredendő bűn, Ördög, kiűzetés a Paradicsomból – ha ezeket tudományos nyelvre fordítjuk, elég ahhoz, hogy a történelmet a maga egészében megértjük. A részletekről a történészeket kell olvasni...” Például Boiát is, és akkor jobban megértjük, hogy mit érthetünk, és mit nem, ha csak nem inkább Girard igazsága felé hajlunk.

* A jelen cikk a 111871 sz. NKFI-pályázat keretében készült.

